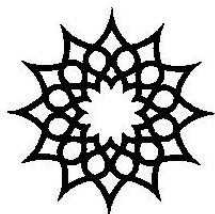

انسان کامل

در متون عرفانی اسلامی

دکتر سیّد ابوالحسن مخزن موسوی

عضو هیأت علمی دانشگاه بین المللی اهل بیت علیهم السلام

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

دانشگاه بین المللی اهل بیت علیهم السلام

تهران، ۱۳۹۳

سرشناسه: مخزن موسوی، ابوالحسن، ۱۳۳۱ -
عنوان و نام پدیدآور: انسان کامل در متون عرفانی اسلامی / مؤلف سید ابوالحسن مخزن موسوی.

وضعیت ویراست: [ویراست ۱]

مشخصات نشر: تهران: دانشگاه بین المللی اهل بیت (ع)، ۱۳۹۳.

مشخصات ظاهری: ت. ۶۰۵ ص.

شابک: 978-600-94476-0-2

وضعیت فهرست نویسی: فیبا

یادداشت: چاپ اول.

یادداشت: کتابنامه: ص. [۵۸۹] - ۶۰۵ همچنین به صورت زیر نویس.

یادداشت: نمایه.

موضوع: انسان (عرفان)

موضوع: انسان (اسلام)

شناسه افزوده: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

شناسه افزوده: دانشگاه بین المللی اهل بیت (ع)

رده بندی کنگره: ۱۳۹۳ الف۷۶م۳۴BP۲۸۷/۲

رده بندی دیویی: ۲۹۷/۸۳

شماره کتابشناسی ملی: ۳۴۵۶۶۵۲

انسان کامل در متون عرفانی اسلامی

مؤلف: دکتر سید ابوالحسن مخزن موسوی

ویراستار: محمود کیاستی

ناشر: دانشگاه بین المللی اهل بیت (ع)

آماده سازی: عرفان بهار دوست

حروفنگار و صفحه‌آرا: فرزانه صادقیان

طراح جلد: محمود کیاستی

چاپ اول: ۱۳۹۳

تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه

چاپ و صحافی: فرشویه

حق چاپ برای دانشگاه بین المللی اهل بیت علیهم السلام محفوظ است.

ISBN 978-600-94476-0-2

شابک ۹۷۸-۶۰۰-۹۴۴۷۶-۰-۲

نشانی: تهران، مینی سیتی، ابتدای شهرک ابوذر، پلاک ۳۵، تلفن: ۲۲۴۴۹۲۹۷-۹، فاکس: ۲۲۴۴۹۳۱۶

فهرست موضوعات

م	مقدمه
ن	نگرشی تاریخی پیرامون انسان کامل
ع	نگرشی به سابقه پژوهشی پیرامون عنوان انسان کامل
ش	اهمیت پرداختن به این موضوع
۱	تعریف انسان کامل
۳	انسان در لغت و در قرآن
۱۵	انسان کامل و قرآن
۱۷	تعریف انسان کامل در اصطلاح اهل معرفت
۲۷	نظریه انسان کامل در مکاتب شرقی و نقد و تحلیل آن
۲۸	نظریه انسان کامل در مکتب بودائی و نقد و تحلیل آن
۲۹	تعالیم مکتب بودائی
۳۱	انسان کامل در مکتب بودا
۳۲	منجی و رهائی بخش منتظر در مکتب بودائی
۳۴	نقد و بررسی نظریه انسان کامل در مکتب بودا
۳۷	نظریه انسان کامل در کنفوسیائیزم و نقد و تحلیل آن
۳۸	تعالیم مکتب کنفوسیوس

۴۲	 انسان کامل در مکتب کنفوسیائیزم
۴۳	 نقد نظریه انسان کامل در مکتب کنفوسیائیزم
۴۹	 نظریه انسان کامل در دین زردشت
۴۹	 تعالیم دین زردشت
۵۵	 اعتقاد به ظهور انسان کامل و منجی منتظر در آخرالزمان
۵۷	 نقد و بررسی نظریه انسان کامل در دین زردشت
۵۹	 نظریه انسان کامل در آئین مانی
۶۰	 عقائد مانویّت
۶۵	 تعالیم مانویّت
۶۷	 انسان کامل در مانویّت
۶۸	 نظریه انسان کامل در دین مانی و نقد و تحلیل آن
۷۳	 نظریه انسان کامل در یهودیّت و نقد و تحلیل آن
۸۶	 نجات بخش چهارم: مسیح منتظر
۸۸	 نقد نظریه انسان کامل در یهودیّت و تحلیل آن
۹۷	 نظریه انسان کامل در مسیحیّت و نقد و تحلیل آن
۹۸	 عقائد مسیحیّت
۱۰۳	 انسان کامل در اناجیل
۱۰۸	 منجی و رهائی بخش منتظر در مسیحیّت
۱۱۱	 وعده انجیل به آمدن فارقلیط
۱۱۲	 نقد نظریه انسان کامل در اناجیل
۱۲۱	 نظریه انسان کامل در آراء نیکلسون (Reynold A. Nicholson)
۱۲۲	 ضرورت وجود انسان کامل
۱۲۳	 نظر نیکلسون پیرامون شخصیّت ولیّ
۱۲۵	 نظر نیکلسون در مورد حقیقت محمدیّه

نظر نیکلسون پیرامون ولایت و خلافت	۱۲۹
نظر نیکلسون پیرامون اختلاف بین مفهوم «شخصیت» در اسلام و نظریه اومانستی	
در غرب	۱۳۰
نظریه انسان کامل در آرای هانری کرین (Henry Corbin)	۱۳۰
نظریه هانری کرین پیرامون اولیاء	۱۳۳
انسان کامل خلیفه الله است	۱۳۷
تعریف خلافت	۱۳۹
خلافت در لغت	۱۳۹
خلافت در قرآن کریم	۱۴۱
خلافت در اصطلاح اهل عرفان	۱۴۴
خلافت، جانشینی خدا در زمین است و اختصاص به انسان کامل دارد	۱۴۴
مراتب خلافت در عرفان اسلامی	۱۴۶
خلیفه الله واسطه فیض الهی است	۱۵۴
خلیفه الله بالفعل باید در هر عصری موجود باشد	۱۵۶
مصادیق لفظی خلیفه الله بالفعل	۱۵۷
شؤون خلافت انسان کامل	۱۶۱
انسان کامل مظهر اسماء و صفات الهی است	۱۶۱
انسان کامل و خلیفه الله «قلب» عالم وجود است	۱۸۰
انسان کامل و خلیفه الله «روح» عالم است	۱۸۱
خلیفه الله - یا انسان کامل - علت غائی برای ایجاد عالم است	۱۸۳
انسان کامل و خلیفه الله، سبب وصول فیض است	۱۸۶
انسان کامل و خلیفه الله سبب بقاء عالم است	۱۸۸
انسان کامل و خلیفه الله قطب عالم است	۱۹۱
قطب در اصطلاح اهل عرفان	۱۹۴

.....	انسان کامل و خلیفه الله «امام» است	۲۰۲
.....	ملازمه هدایت و امامت	۲۰۹
.....	امام باید معصوم از گناه و گمراهی باشد	۲۱۳
.....	انسان کامل و خلیفه الله الاعظم و قطب عالم، حقیقت محمدیه است	۲۲۰
.....	شوون حقیقت محمدیه	۲۲۲
.....	حقیقت محمدیه مظهر اسم اعظم الهی است	۲۲۲
.....	حقیقت محمدیه، علت غائی و سبب ایجاد و بقای عالم است	۲۲۵
.....	حقیقت محمدیه، قطب عالم وجود یا قطب الاقطاب است	۲۳۱
.....	نبوت حقیقت محمدیه و خلافتش ازلی است	۲۳۳
.....	تعریف ولایت	۲۴۳
.....	ولی و ولایت در لغت	۲۴۳
.....	ولی و ولایت در قرآن	۲۴۶
.....	ولی و ولایت در اصطلاح اهل عرفان	۲۶۱
.....	شوون و مقامات ولایت	۲۶۷
.....	ولایت مقام فناء فی الله است	۲۶۷
.....	ولایت مقام تصرف در خلق است	۲۷۱
.....	ولایت مقام باطن نبوت است	۲۷۴
.....	مرتبه ولایت از مرتبه نبوت بالاتر است	۲۸۴
.....	ولایت مقام وساطت برای دریافت فیض است	۲۸۷
.....	رسالت و نبوت منقطع می شوند اما ولایت هرگز انقطاع پذیر نیست	۲۸۸
.....	وجوب بقاء مظهري برای اسم الهی (یا اسم ولی)	۲۸۸
.....	وجوب وجود ولی برای بقاء عالم و عدم آن موجب زوال عالم می شود	۲۸۹
.....	وجوب بقاء ولی برای هدایت سالکین إلى الله تعالى	۲۹۱
.....	اقسام ولایت	۲۹۳
.....	ولایت مطلقه	۲۹۴

ولایت مطلقه ازلی است.....	۲۹۴
خاتم الاولیاء؛ ولیّ وارث است.....	۲۹۸
آراء مشایخ عرفان پیرامون ختم ولایت و تحلیل آن.....	۳۰۳
نظریه ابن عربی پیرامون ختم ولایت و تحلیل و بررسی آن.....	۳۰۵
نظریه او پیرامون ازلی بودن نبوت مطلقه و ولایت مطلقه.....	۳۰۵
نظریه او پیرامون ورثه و نواب خاتم الانبیاء صلی الله علیه و آله.....	۳۰۸
نظر ابن عربی در خصوص اهل بیت پیامبر.....	۳۱۴
نظر ابن عربی در وصایت و همچنین در حادثه غدیر.....	۳۲۹
نظریه ابن عربی در باره امام مهدی علیه السلام و نقد و تحلیل آن.....	۳۳۶
آراء مفسران پیرامون حیات عیسی علیه السلام و نزول او در عصر امام مهدی علیه السلام.....	۳۴۹
نظریه صدر الدین القونوی در خصوص ختم ولایت و تحلیل و بررسی آن.....	۳۵۷
نظریه ابن فارض مصری در خصوص ختم ولایت و تحلیل و بررسی آن.....	۳۶۱
نظریه او درباره اهل بیت علیهم السلام.....	۳۶۱
نظر او درباره مقام صدیقیّت.....	۳۶۳
نظر او درباره علی بن ابی طالب علیه السلام.....	۳۶۴
نظریه جلال الدین مولوی پیرامون ختم ولایت و تحلیل و بررسی آن.....	۳۶۷
نظریه شیخ مؤید الدین جندی پیرامون ختم ولایت و تحلیل و بررسی آن.....	۳۷۷
نظریه ملاعبدالرزاق کاشانی پیرامون ختم ولایت و تحلیل و بررسی آن.....	۳۸۳
نظریه او پیرامون اهل بیت پیامبر صلی الله علیه و آله.....	۳۸۳
نظریه او پیرامون امام مهدی علیه السلام.....	۳۸۷
نظریه داود القیصری پیرامون ختم ولایت و تحلیل و بررسی آن.....	۳۹۳
نظریه سعد الدین الحموی (الحموی) و عزیز الدین نسفی پیرامون ختم ولایت و تحلیل و بررسی آن.....	۳۹۹
نظریه سید حیدر آملی پیرامون ختم ولایت و تحلیل و بررسی آن.....	۴۰۳

نظریه شیخ شبستری و شیخ محمد لاهیجی پیرامون ختم ولایت و تحلیل و بررسی آن	۴۱۹
آراء مفسرین و محدثین پیرامون اهل بیت علیهم السلام	۴۲۸
تعداد و اسامی اهل بیت علیهم السلام	۴۲۸
عصمت اهل بیت علیهم السلام	۴۳۲
وجوب مودت اهل بیت علیهم السلام	۴۳۶
همراه بودن قرآن و عترت با یکدیگر	۴۴۲
بقاء عالم به سبب وجود اهل بیت است همچنان که ایجاد آن به سبب وجود آن- هاست	۴۴۷
اهل بیت شاهدان اعمال مردم هستند	۴۵۳
مرتبه ولایت اهل بیت از مرتبه تمامی انبیاء و اولیاء جز پیامبر خاتم صلی الله علیه و آله بالاتر است و آن ها خیر البریه هستند	۴۶۱
منجی و رهائی بخش در مکتب اسلام	۴۷۳
مفهوم نجات در اسلام	۴۷۳
تاریخ ولادت و اُسماء و ألقاب آن حضرت	۴۷۵
امام مهدی علیه السلام سبب بقای عالم است	۴۸۶
کیفیت انتفاع مردم از امام مهدی علیه السلام در عصر غیبت	۴۹۱
ظهور امام مهدی علیه السلام از شرائط نزدیکی قیامت است	۴۹۳
عیسی علیه السلام پس از ظهور امام مهدی علیه السلام نازل می شود و در نماز به آن حضرت اقتدا می کند	۴۹۵
امام مهدی علیه السلام وعده های الهی را در قرآن، محقق می سازد	۴۹۸
بحث پایانی	۵۱۲
شرح حال شخصیت های عرفانی	۵۱۹
فهرست های عمومی	۵۴۱

مقدمه

الحمد لله رب العالمين و الصلوة و السلام على خليفة الله الأعظم، صاحب النبوة الأزلية و الولاية المطلقة الإلهية، خاتم النبيين، القرآن الناطق و الإنسان الكامل محمد صلى الله عليه وعلى آله و صحبه البررة الميامين.

انسان از زمانی که وجود یافت و پیرامون نظام آفرینش و مظاهر طبیعت، به فکر فرو رفت، همواره در اندیشه یافتن راز خلقت و خالق بود، او آنگاه که مرگ را شناخت به دنبال دانستن سبب ایجاد هستی و غایت خلقت رفت. و به موازات ارتقای سطح فکر و اندیشه‌اش، سطح سؤالاتش نیز بالاتر رفت. این سؤالات در طول قرون و اعصار همواره فکر و احساس اندیشمندان را به خود مشغول داشته بود و در ابعاد و زمینه‌های مختلف این مباحث، تعبیرات مختلفی را بکار بردند که سرانجام منجر به پیدایش جریانات، مکتب‌ها و مشرب‌های مختلف و گوناگون گشت. در تمامی این مراحل یکی از دل‌مشغولی‌های این اندیشمندان، شناخت انسان و ارزش او و مسئولیت او در زندگی بود. از این جا بود که مفاهیم متعددی برای انسان مثالی و نمونه مطرح گردید و نوع تصویر ارائه شده از این انسان کامل توسط هریک از صاحبان مکتب‌ها و مشرب‌های فکری مطابق نوع اندیشه و تفکر خود

آنها گشت.

از آنجا که وجود این جریانات و مکتب‌های فکری مرهون تلاش‌های اهل فضل و دانش و معرفت می‌باشد، لذا مؤلف این کتاب بر آن شد تا از میان بارزترین این مکتب‌ها و مشرب‌ها یعنی؛ مکتب عرفان، به بررسی انسان کامل و از خلال متون عربی و فارسی آن‌ها و از منظر عده‌ای از مشاهیر شخصیت‌های عرفانی اسلامی، بپردازد و عنوان «انسان کامل در متون عرفانی اسلامی» را بر آن بگذارد. مقدمه این کتاب شامل موضوعات زیر می‌باشد:

اول: نگرشی تاریخی در خصوص انسان کامل.

دوم: نگرشی به تحقیقات انجام شده در این خصوص.

سوم: اهمیت پرداختن به این موضوع.

موضوع اول: نگرشی تاریخی پیرامون انسان کامل.

در تاریخ بکارگیری عنوان «انسان کامل» آراء مختلفی مطرح است، از آن جمله؛

۱- بسیاری از محققان بر این باورند که عنوان «انسان کامل» (از جنبه لفظی)

برای اولین بار در قرن هفتم هجری توسط ابن عربی به کار برده شد، سپس دیگر شخصیت‌های عرفانی به بحث و بررسی پیرامون آن پرداخته‌اند.^۱

از این منظر، قرن هفتم، سرآغاز تأسیس نظامی جدید برای عرفان نظری شد.

مؤسس اصلی این نظام و قهرمان علمی و معنوی آن، ابن عربی و مروج آثار او نیز

۱. رک: انسان کامل؛ تألیف مرتضی مطهری، ص ۲۰ و المعجم الصوفی؛ تألیف سعاد الحکیم،

شاگردش صدرالدین قونوی گردید.

۲- بعضی از محققین از جمله نیکلسن^۱، بر این باورند که تاریخ پیدایش عنوان انسان کامل، به تاریخ شکل‌گیری تصوّف اسلامی بر می‌گردد، آن‌جا که می‌گوید: «به نظر می‌رسد اولین کسی که عنوان انسان کامل «L-kamil, AL-insan» را در میان صوفیه بکار برد، همان شخصیت عرفانی مشهور، ابن عربی L-Arabi، Ibnu بود و قدر مسلم این است که آغاز طرح این عنوان با ظهور مکتب تصوّف اسلامی همراه بوده است.»^۲

چنان‌که در آراء حلاج (۲۴۴-۳۰۹ ه. ق) می‌بینیم که او معتقد به «نور محمدی» یا انسان کاملی است که سبب ایجاد عالم است و انوار پیامبران از نور وجود او ظهور یافته است،^۳ ولیکن از خلال تحقیق پیرامون آراء ابن عربی و پیروان او و موضوعاتی که در این کتاب مورد بحث و بررسی قرار گرفته، به نظر می‌رسد که سابقه ظهور عنوان «انسان کامل» (ولو از جنبه مضمون) همراه با ظهور تاریخ اسلام است و این که در حقیقت، مصداق درست این عنوان، یا انسان کامل حقیقی، پیامبر اسلام صلی- الله علیه و آله و سلم است. کسی که هدف و مأموریت او نیز رساندن انسان به کمال است.

۳- مشرب‌ها و مکتب‌های عرفانی بر این عقیده‌اند که انبیاء به طور کلی، نمونه‌هایی از انسان کامل‌اند، بر این اساس، تاریخ وجود انسان کامل، به تاریخ بشریت برمی‌گردد، زیرا حضرت آدم علیه‌السلام از نظر تمامی مسلمان‌ها (بلکه

1. R.A.Nicholson.

2. Raynold.A.Nicholson, studies in Islamic mycticism 1994 England, chapter 11, the perfect man, p.77.78.

۳. رک: کتاب الطواصین، طاسین السراج، ص ۱۱.

تمامی ادیان آسمانی) خاصه عرفا، پیامبر و هم او انسان کامل است.

لازم به ذکر است که این عربی در تألیفات خود، عناوین دیگری را نیز برای مضمون انسان کامل به کار برده، خصوصاً لفظ «کلمه» که بطور مکرر استعمال کرده است، لفظی که در منابع اسلامی و غیر اسلامی نیز از آن یاد شده است و در باب اول این کتاب مورد بحث قرار گرفته است.

موضوع دوم: نگرشی به سابقه پژوهشی پیرامون عنوان انسان کامل

ذیلاً مهمترین و مشهورترین منابع پیرامون انسان کامل ذکر می‌شود:

۱- کتاب «انسان کامل» تألیف عزیزالدین نسفی (۶۳۰-۷۰۰ ه ق)

او اولین نویسنده در عالم اسلام، در نیمه دوم قرن هفتم هجری است که مجموعه رسائل خود را به صورت کتابی تحت عنوان «انسان کامل» نام گذاری نموده است.^۱ این کتاب متشکل از دو مجموعه است:

مجموعه اول: شامل: ۲۲ رساله و در موضوعات زیر است:

رساله ۱ الی ۱۰: پیرامون معرفت انسان، خلقت روح و جسم، مبدأ و معاد، سیر و سلوک و آداب خلوت و ذکر.

رساله ۱۱ و ۱۲ و ۱۳: پیرامون عالم ملک و ملکوت و جبروت ...

رساله ۱۴: شامل فصلی است پیرامون انسان کامل.

رساله ۱۵ تا ۲۲: پیرامون قضا و قدر، وحی و الهام، ظاهر و باطن وجود.

مجموعه دوم: شامل ۱۱ رساله دیگر که از آن در بعضی نسخ منازل السائرین یاد

شده و پیرامون موضوعات زیر است:

۱. رزمجو، حسین، انسان آرمانی و کامل در ادبیات حماسی و عرفانی فارسی، ص ۳۳.

ولایت، نبوت، زهد، توکل، محبت، مبدأ اول، عالم جبروت، ملکوت و ملک، خلافت انسان، تناسخ، صراط، قیامت و نیز پیرامون کلام اهل وحدت....

این کتاب به اسم فصلی از فصولش یعنی «انسان کامل» در رساله ۱۴ نام گذاری شده، ارتباط مختصری بین موضوع این کتاب و دیگر موضوعات وجود دارد و از جامعیت و انسجام لازم در تبیین ماهیت انسان کامل نیز برخوردار نیست.

۲- کتاب «الانسان الکامل فی معرفة الأواخر و الأوائل» تألیف عبدالکریم بن ابراهیم الجیلانی یا الجلیلی (۷۶۷-۸۷۱) که از دو جزء تشکیل شده است:

جزء اول: دارای ۴۱ باب در ۸۹ صفحه و شامل موضوعات زیر می باشد:

ذات و صفات خدا، قرآن، تورات، زبور و انجیل.

جزء دوم: دارای ۲۱ باب در ۹۵ صفحه و شامل موضوعات زیر می باشد:

عرش، کرسی، لوح محفوظ، روح، قلب، عقل و صورت محمدیه.

مؤلف کتاب، عنوان «الانسان الکامل» را به باب ششم از این جزء اختصاص داده که شامل دو حکم زیر است:

الف) انسان کامل همان محمد (صلی الله علیه و آله) است که واسطه بین حق و خلق است.

ب) انسان کامل همان قطب است که یکی است و هم او نسخه حق و آینه اوست...^۱

بدیهی است که موضوعات چهارگانه مذکور، برای تبیین تمامی ابعاد انسان کامل کافی نیست، بلکه مبین برخی از ابعاد انسان کامل است. بقیه ابواب این کتاب، ارتباط

کمی با این باب دارد و بنا به اعتقاد مؤلف آن، بقیه ابواب شرحی برای این باب می‌باشد.

۳- کتاب «الانسان الکامل فی الاسلام، دراسات و نصوص غیر منشورة» عبدالرحمان بدوی آن را گردآوری، ترجمه و تحقیق کرده و شامل دو بحث زیر است:

بحث اول: سخنرانی هانز هنریش شیدر در سال ۱۹۲۴ تحت عنوان «نظریة الانسان الکامل عندالمسلمین، مصدرها و تصورها الشعری». در این بحث شیدر به دنبال بیان اتصال تاریخی اندیشه‌های بشریست، لذا عنوان «الانسان الأول» در اندیشه ایران قدیم را برگزید و به تبیین کیفیت شکل‌گیری این اندیشه و اثر گذاری آن بر تصوف اسلامی پرداخت و سخنرانی خود را با ارائه تصویری از انسان کامل از منظر ابن عربی و شعر غنائی فارسی به پایان رسانده است.

بحث دوم: تحت عنوان: «الانسان الکامل و اصلاته النشوریة» تألیف لوئی ماسینیون و شامل موضوعات زیر است:

اندیشه انسان کامل از نظر مؤلف در رؤیای سامی شکل گرفت. این اندیشه در انبیاء بنی اسرائیل «عبدیهوه» و عادل دردمند نام گرفت و در مسیحیت به عنوان اندیشه ایمان به بازگشت منجی و در اسلام به عنوان شاهد القدم، یعنی صورت روحی است که با بازگشتش تمامی نشانه‌های بت پرستی را نابود می‌کند و زمین را که از ظلم و جور آکنده است از عدل و داد پر می‌نماید و اندیشه انسان کامل در تاریخ مذاهب انسانی به زمان‌های بسیار دور بر می‌گردد.

مطابق نوشته متون دینی مقارن، سرآغاز این اندیشه به سکونی آریائی بر می‌گردد و ما خصوصاً او را در اندیشه آریائی قدیم، انسان اول، و در آئین مزدک کیومرث و در یهودیت آدم قدمون و در مانویت مستعربه، انسان قدیم می‌یابیم.

مؤلف در این جا اضافه می‌کند: باید به نوعی وحدت وجود عقلی اسلامی اقرار کنیم که در زمان حاضر منتهی می‌شود به شکل‌گیری تصویری از انسان، بر این اساس که انسان عین وجود است و جایگزین کلمه متجسد در نزد نصاری که صورتی مثالی و اثر معقولی است که خالق بر مخلوق قرار داده و این در پیامبر خدا محمد صلی الله علیه و آله، همان نوری است که خدای تعالی به او فرمود: «كُنْ! فَلَوْلَاکِ مَاخَلَقْتُ السَّمَوَاتِ» [موجود باش! زیرا که اگر به خاطر تو نبود، عالم را خلق نمی‌کردم].

مؤلف در خلال دو بحثش، به دو موضوع مهدی و عیسی علیهما السلام و نیز به تحلیل خطبه البیان که منسوب به علی علیه السلام است، به تفصیل می‌پردازد.

با ارزیابی موضوعات مذکور در این کتاب، در می‌یابیم که مؤلف در خصوص پیدایش عنوان انسان کامل به مباحث تاریخی پرداخته و به بحث‌هایی که مربوط به ماهیت انسان کامل در اسلام است، نپرداخته است.

عبدالرحمان بدوی کتاب خویش را با دو عنوان الحاقی در همین موضوع به پایان می‌رساند:

الحاقیه اول: نصّ چهل کتاب «مراتب الوجود» تألیف صدرالدین قونوی را پیرامون انسان کامل این گونه وصف می‌کند: «به واسطه او مراتب وجود، تمام و عالم کامل می‌شود و خدای سبحان به صورت کامل به حسب اسماء و صفاتش ظاهر می‌شود، پس انسان در میان موجودات در پائین‌ترین مرتبه از نظر وجود و ظهور و

در بالاترین مرتبه از نظر داشتن کمالات، قرار دارد.»

الحاقیه دوم: کتاب «المواقف الإلهية» تألیف ابن قضیب البان است که مهمترین موضوعات آن عبارتند از:

انسان کامل، نقطه فلک برای مدار وجود و میوه درخت آفرینش است، او قطب و یکی است، او همان حقیقت محمدیه است و در هر عصری قطبی از حقیقت محمدیه باید وجود داشته باشد و مقامات ولایت در امت محمد، صلی الله علیه و آله، که همان مقامات پیامبران اولی العزم است، و نیز موضوع بهشت و جهنم و توبه و حقائق اسماء، مورد بحث قرار گرفته است.

بر خلاف دو بحث مذکور که عبدالرحمان بدوی آن‌ها را ترجمه و تحقیق کرده و دو الحاقیه آن، که فقط عنوان متونی پیرامون انسان کامل است، ابن قضیب البان در کتاب مذکور «المواقف الإلهية» به ماهیت انسان کامل و اوصاف او پرداخته، اِلّا این که آن چه را که برای معرفی انسان کامل عنوان نموده و وصف کرده، کافی نیست و از جامعیت لازم برخوردار نمی باشد.

۴- کتاب «الدراسات فی العرفان الاسلامی»

این کتاب تألیف رونالد نیکلسن، مستشرق انگلیسی است. او عنوان فصل دوم کتابش را (در صفحه ۷۷) «الانسان الكامل» قرار داده که شامل موضوعات زیر است: تعریف انسان کامل و مظاهر و شؤون او و این که او ولی و قطب و نسخه ای از حق است و این که عالم از نور محمدی آفریده شده ...، او همچنین در این فصل آراء جیلی را در کتابش «الانسان الكامل فی معرفة الأواخر والأوائل» نقد می کند و معتقد است که آراء او متأثر از مسیحیت و یهودیت و گنوسیّه است.

در پایان یادآوری می‌شود که کتب و مباحث مذکور که به نحوی به عنوان انسان کامل نام گذاری شده، تمامی ابعاد این انسان کامل را مورد بررسی قرار نمی‌دهند، بلکه هر کدام به بعضی از موضوعاتی که به نحوی به انسان کامل مرتبط است، می‌پردازند.

موضوع سوّم: اهمیت پرداختن به این موضوع.

پرداختن به این موضوع از جهات زیر حائز اهمیت است:

۱- با توجه به آن‌چه که یادآور شدیم و با عنایت به این که نیل به تعالی و کمال انسان، موضوع مشترک تمامی ادیان و مذاهب و مکتب‌های اخلاقی می‌باشد، بنابراین پرداختن به این موضوع و تحقیق و تحلیل آن، برای پیروان تمامی ادیان و مذاهب و مکاتب اخلاقی حائز اهمیت می‌باشد.

بر این اساس لازم است که تعالیم دینی یکی باشد، ولیکن می‌بایستی متناسب با سطح فکر و عقل انسان متکامل شود و جائز نیست که تعالیم دینی پیامبر جدید بر خلاف تعالیم پیامبران سابق، بلکه باید مکمل آن باشد و نیز با ظهور تعالیم جدید که کامل‌تر است، رجوع به تعالیم سابق که کمتر و سبک‌تر است عقلاً جائز نیست.

۲- با توجه به آن‌چه که ذکر شد، به نظر می‌رسد که نگرش تمامی ادیان به انسان کامل، یکی است با این تفاوت که صورت جدید از انسان کامل از صورت قدیم آن کامل‌تر است، لذا لازم است که نگرش تمامی فرق اسلامی به انسان کامل به طریق اولی یکی باشد، خاصه اعتقاد آنان به ظهور رهایی بخش و منجی منتظر.

۳- علی‌رغم وجود تحقیقات و تألیفات ارزشمند پیرامون انسان کامل، به نظر

ت انسان کامل در متون عرفانی اسلامی

رسید که این موضوع به تحقیق و بررسی بیشتر و کامل‌تری در تمامی ابعادش نیاز دارد، لذا مؤلف به تألیف این کتاب اهتمام ورزید.

موضوع چهارم: ساختار این کتاب؛

این کتاب شامل سه باب به قرار زیر می‌باشد:

باب اول: پیرامون تعاریف

باب دوم: نظریه انسان کامل در مکاتب و ادیان قبل از اسلام

باب سوم: انسان کامل در متون عرفانی شخصیت‌ها و محققان عرفانی.

از آن‌جا که این کتاب در بردارنده آراء شخصیت‌هایی عرفانی است که اکثر آن‌ها از اهل سنت هستند، لذا اکثر منابعی که از آن‌ها برای تدوین این کتاب استفاده شده از علمای اهل سنت می‌باشد.

در پایان امیدوارم که این اثر مورد قبول حضرت دوست و مورد استفاده طالبان علم و معرفت و جویندگان سرچشمه زلال حقیقت واقع گردد. خدای بزرگ را که توفیق تدوین این اثر از اوست سپاسگزارم، از تمامی عوامل و دست‌اندرکارانی که در تمام فرآیند عرضه این اثر همکاری داشته‌اند، خصوصاً دانشگاه بین‌المللی اهل بیت علیهم‌السلام و پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، صمیمانه قدردانی می‌نمایم.